

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

TÜRK HALK EDEBİYATI

TÜRKÜLERDEKİ HAYVAN VE BİTKİLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mehmet TEMİZKAN¹

Giriş: Hayvan ve Bitki Sembolleri

Bilindiği gibi, göçebe ya da yarı göçebe hayat tarzının sembolü hayvan; yerleşik hayat tarzının sembolü ise, bitkidir. Epik dönemin edebî yaratmaları olan destanlarda sadece hayvanlar bulunurken, geçiş dönemi eserlerde hayvanların yanında bitkiler de yer almaya başlar. Hatırlanacağı gibi, Türk kültürünün geçiş dönemi eseri olan “Kitâb-ı Dede Korkut”ta, başta at olmak üzere hayvanlar ağırlıktadır; fakat az sayıda da olsa bitki bulunmaktadır. Hikâye ya da roman döneminde ise, bitkiler hâkim hâle gelir. Türküler, bu son döneme aittir. Bu sebeple de, türkülerde bitkilerin daha fazla bulunması lâzımdır. Âşık tarzı Türk halk şiirinin veya kısa adıyla Türk saz şiirinin ilk temsilcilerinden biri olan on altıncı yüzyıl şairi Öksüz Dede adına kayıtlı türkû, Osmanlı sahasındaki ilk türkû metni olarak kabul edilmektedir. Bu kısa türkûde sadece gül ve menekşeye yer verilmiştir:

Gül budanmış dal dal olmuş

Menekşesi yol yol olmuş

Siyah zülfün tel tel olmuş

Biz şu yerlerden gideli

Gurbet illere düşeli (Köprülü 2004: 85)

Köprülü'nün, son mısranın nakarat olmasından dolayı türkû olduğunu muhtemel gördüğü aynı şaire ait başka bir şiirde ise bitki kullanılmamış, benzetilen olarak “**körpe kuzu**” kullanılmıştır. (Köprülü 2004: 73) En eski türkû örneklerinin kayıtlı olduğu “Mecmûa-i Saz ü Söz” adlı eserdeki metinlerde, hayvan ve bitki varlığı birbirine yakındır. Atlar ve bazı kuşlar biraz ön plana

1 Doç. Dr.; Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

çıkartılmıştır. Şu dörtlükte bu bakış açısını görmek mümkündür:

Yavru şahin tüylerini düzendir
Gök **turnalar** uçar, boyun uzadır
Sarp kayadan şikârını gözedir
Alıcı **şahini** Al-i Osman'ın (Ali Ufkî ? : 61)

Bütün hayvan ve bitkileri incelemek, bir bildirin sınırlarını çok zorlayacağı için, bu çalışmamızda hayvan ve bitkilerin listesini vermek ve örnek olması bakımından her birinden –en çok kullanılan- üçer taneyi incelemekle yetineceğiz.

I. Türkülerdeki Hayvanlar

Türkülerde ismi anılan hayvanlar alfabetik olarak şöyledir: Akbaba, arı, aslan, at, aygır, balaban, balık, baykuş, bülbül, camız, ceylan (maral, ahu, geyik, ceran), çekirge, dana, davar, dev, deve, domuz, dudu, Döldül, guguk, güvercin, hindi, horoz, hüma, inek, kaplan, karga, karınca, kartal, kaz, kedi, keklik, kırlangıç, koç, koyun, köpek(it), kuğu, kumru, kurbağa, kurt, kuş, kuzgun, kuzu, küheylan, leylek, martı, maya, merkep (eşek), ördek, örümcek, pire, samur, sansar, serçe, sinek, suna, şahbaz, şahin, tavuk, tavus, tay, tazi, tilki, turna, üveyik ve yılan. Kesin bir rakam veya oran vermek mümkün olmamakla birlikte, türkülerde adı geçen hayvan sayısının, bitki sayısından daha az olduğunu söyleyebiliriz.

I.1. At

Dîvânü Lügati't-Türk'teki "Kuş kanadı ile Türk atı ile" şeklindeki kayıt, atın Türk'ün hayatındaki yerini –muhtemelen- en güzel şekilde anlatan ifadedir. Türkülerde de, en fazla anılan iki hayvandan biri, attır. Türkülerde adı geçen at türleri şunlardır: Kırat, Arap at, kula at, al at, doru at (dor at) ve yağız at. Aşağıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi, bu atların hepsi de övülmektedir. Ancak, en fazla övgünün kır ata ve Arap ata ait olduğu görülmektedir. Bazen, övgüye sevgi de eşlik etmektedir. At sevgisinin ve at çeşitlerine dair övgülerin birer ikişer örneği şu şekildedir:

Yalancı dünyaya geldim geleli
Bir **atı** severim bir de güzeli
Değip on beşe de kendim bileli
Bir **atı** severim bir de güzeli (Öztelli 1972: 315)

At, yiğidin hayat arkadaşdır, sırdaşdır ve çoğu zaman da cesaret kaynağıdır. Kahramanın düşmana meydan okumasında, atına olan güveni de önemli bir yere sahiptir. Köroğlu'nun ağzından verilen bir türküdeki

Kuş olsan uçsan Kürtoğlu **kır atım** yeter
Gökteki uçan kuşlara dahi hükmeder (Öztelli 1972: 682)

ve başka bir türküde geçen

Kırım'dan gelirim **atım Araptır**
Gizlenme Nemçeli, meydan burdadır (Öztelli 1972: 692)

şeklindeki mızralarda, söz konusu güven duygusunun bir kaynağının at olduğu gayet açıktır. Alî Ufkî Bey'in kaydettiği türkülerde, özellikle Arap at, koç yiğidin kader arkadaşı olarak tanıtılmaktadır:

Arap atdır koç yiğidin bindüğü
Meydan arar köşe köşe döndüğü (Ali Ufkî ? : 153)

Arap atdır cenk yüzünde yer aşan (Ali Ufkî ? : 153)

Kuloğlu eydir, **arab ata**
Binen yiğide aşk olsun (Ali Ufkî ? : 139)

Benzer bir ifade de, Karacaoğlan'a aittir ve Genç Osman'ın dilinden şöyle seslenmektedir:

Eğlensin **kır atımın** ikisin
Fethedeyim düşmanların hepsin (Öztelli 1972: 710)
Atın höyük sağrı, kalkan döşlüsü
Kalem kulaklısı, çekiç başlısı
Güzelin dal boylu, samur saçlısı
Severim **kır atı**, bir de güzeli (Öztelli 1972: 315)

EğİN'in ardından akan Fırat'tır
Ağamın bindiği **demir kırat**tır (Öztelli 1972: 87)

Kır ata karar m'olur eşindiği zaman
Dizgini boynuna geçtiği zaman
Belden aşır tozlu yola düştüğü zaman (Öztelli 1972: 427)

Kırat köpüğünden düşman kanından
Çizme dolup şalvar ıslanmalıdır (Öztelli 1972: 669)

Haydan olur, huydan olur
Arap atlar taydan olur
Bu güzellik soydan olur (Öztelli 1972: 568)

Arap atlar yakın eyler ırığı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir

Koroğlu'nun beyleri de Arap atlara binerler:

Arap atlara binerler
Boynun sündürü sündürü (Öztelli 1972:671)

Koçhisar'dan çıktım, **kula at** kişnedi
Yağlı martin ciğerime işledi
Bana ahbaplarım bir iş işledi (Öztelli 1972: 428)

Aşağıdaki şiirde, bütün at çeşitleri sayılmakta, konuşturulmakta ve övülmektedir. Atlar, kahramanların kader ortağıdır; zaman zaman “Konuşan at mıdır yoksa kahraman mıdır?” sorusu akla gelir. Bu şiir, hem at çeşitlerinin ve övgüsünün hem de at ile kahraman bütünleşmesinin tipik bir örneği olması bakımından önemlidir:

Kır at der ki, ben atların başıyım
Ağalar elinde gezer tavus kuşuyum
İssiz viranede can kurtaran kişiyim
Topların sesini duyduktan geri
Üzengi böğrüme deđdikten geri

Yağız at da der ki, bağlaman beni koruya
Üstüme binen yiğidi Allah koruya
Gidersem ileri dönmem geriye
Bir kere başımı koyduktan geri
Topların sesini duyduktan geri
Üzengi böğrüme deđdikten geri

Dor at da der ki, ben donumu satarım
Üstüme binen yiğidi alır atarım
Başım sıkıya gelirse ejderhayı yıkarım
Topların sesini duyduktan geri
Üzengi böğrüme deđdikten geri

Al at da der ki, nice olur halimiz

Cinsimizden çatal olur dilimiz

Girersek kavgaya çıkar ölümüz

Topların sesini duyduktan geri

Üzengi böğrüme deđdikten geri

Kula at da der ki, at koymadım koğuşta

Ne de on başı da ne de çavuşta

Ne de düğün ne de bayramda

Topların sesini duyduktan geri

Üzengi böğrüme deđdikten geri

Kötü kısırak da der ki

Ağamı öldürür kanını içerim

Yönümü samanlığa döndükten geri

Topların sesini duyduktan geri

Üzengi böğrüme deđdikten geri

(Öztelli 1972: 678-679)

I.2. Bülbül

Kuşlardan biri olan bülbül, türkülerde adı en sık anılan hayvandır. Hatırlanacağı gibi, divan şiirinde hemen her yerde gülle birlikte geçer. Gül, sevgili; bülbül ise âşiktir. Türkülerdeki bülbül ise, zaman zaman gülle birlikte geçse de daha çok tek başına anılmaktadır. Gülle birlikte geçtiği yerlerde de gül, çoğu zaman sevgili ya da sevgiliyle ilgili bir unsur değildir. Bülbül, divan şiirinde –neredeyse- tamamen âşık olduğu halde, türkülerde büyük ölçüde sevgilidir. Bülbülün âşık, gülün de sevgili olduğu “Garip **bülbül** gibi ayrıldım gülden” (290) dizelerinin sayısı fazla değıldir.

Bülbül, zaman zaman güzellerin dertleştiği dert ortağıdır. Bunun en tipik örneklerinden biri, şu dörtlüktür:

Ekin ekim gül bitti

Dalında **bülbül** öttü

Ötme **bülbül** ötme

Yârim askere gitti (Öztelli 1972: 43)

Bülbülün en belirgin vasfı, güzel güzel ötmesidir, yani tatlı dilidir. Bu özelliğiyle de tatlı tatlı konuşan sevgili olarak hayal edilir. Bu konuşma, “Saçı sünbül, dili **bülbül** kandırdın beni” (63) şeklindeki dizede görüldüğü gibi, bazen, sevgilinin âşığını kandırmak için kullandığı bir silah

olarak karşımıza çıkar. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi bülbül, en çok, sevgilinin dilinin benzetilene olarak düşünülür. Bu konuyla ilgili mısralar, oldukça fazladır ve çok tipik olan iki tanesi de şöyledir:

Kaşların mildir yârim
Dilin **bülbül**dür yârim
Aramız dağlar almış
Kalbimiz birdir yârim (Öztelli 1972: 198)

Bahçelerin gülüsün
Dalın da **bülbül**üsün (Öztelli 1972: 85)

Bülbülle ilgili çok farklı bir kullanım, istenmeyen gelişmelerin yaşanmasıyla bülbülün ötmemesinin birleştirilmiş olmasıdır. Bir yerde, yaşanan felaketin büyüklüğüne, bülbül yerine baykuşun öttüğü ifade edilerek vurgu yapılır. Bülbülün ötmemesine, bazen güllerin bitmemesi de eşlik eder. Eğin’le ilgili bir türküde şöyle denmektedir:

Eğin dağlarında güller bitmiyor
Viran bahçelerde **bülbül** ötmüyor (Öztelli 1972: 87)

Eğin viran olmuş **bülbül** ötmüyor (Öztelli 1972: 88)

Estergon kalesi su başı hisar
Baykuşlar çağırışır, **bülbüller** susar
Kâfir bayrağını burcuna asar (Öztelli 1972: 690)

Budin’in 1686 yılında elden çıkması üzerine yakılan bir türkü vardır. Bu türkünün, bize ulaşan en eski türkü olduğu belirtilmektedir. (Öztelli 1972: 705) Bu bilgi kesin olmasa bile, türkünün çok eski olduğu gerçeğini değiştirmez. Bundan tam 331 yıl önce meydana gelen ve hiç de arzu edilmeyen bir olay üzerine yakılan türküde, bülbül, güzel güzel ötmek yerine figan eder. Felaket, yukarıdaki üç örnek metinde bülbülün ötmemesiyle ifade edilmişti; burada ise, felakete bülbülün ötmemesiyle değil de figan etmesiyle dikkat çekilmiştir. Yaşanan acı olay karşısında insanla birlikte bülbülün de aynı tepkiyi göstermesi, “kader birliği” mesajı vermesi dolayısıyla çok anlamlıdır:

Ötme **bülbül** ötme yaz bahar oldu
Bülbülün figanı bağrımı deldi
Gül alıp satmanın zamanı geldi
Aldı Nemse bizim nazlı Budin’i (Öztelli 1972: 705)

Kötü temenni bildiren kalıplaşmış sözlere, bilindiği gibi “kargış” denir. Âşığın sevgiliye hitaben söylediği dörtlük şeklindeki kargışta, “dalında bülbülün ötmemesi” de dilenmektedir. Bu da, bülbülün –ötmemesi ve ötmemesiyle- Türk kültüründeki ve hayatındaki yerini göstermesi bakımından kayda değer bir örnektir:

Bahçende güller bitmesin
Dalında **bülbül** ötmesin
Kapından cerrah gitmesin
Sen d'olasın benim gibi (Öztelli 1972: 385)

Âşığın bülbülden istediği farklı bir şey de, uyandırmaya kıyamadığı yârini onun uyandırmamasıdır. İsmi Ayşe olan sevgili, âşığın ulaşamayacağı bir yerdedir. Uyanması, görünmesini mümkün kılacaktır... Uyandırma işinin bülbüle havale edilmiş olması da, aynı şekilde ona verilen değerle ilgili olmalıdır. Kavuştak olarak üç kez tekrar edilen beyit şöyledir:

Şakı **bülbül**, var uyandır yârimi
Ben kıyamam, sen uyandır yârimi (Öztelli 1972: 370)

Bu türkünün nereden derlendiği belirtilmemiştir. Ancak, Alî Ufkî Bey'in İstanbul'dan derlediği bir türküde, bu türküdeki bir dörtlük olduğu gibi yer almaktadır. Bu türküde, kavuştak mısraları bulunmamaktadır; fakat “Şakı bülbül, var uyandır yârimi” dizesi, nakarat olarak beş defa tekrar edilmektedir:

Her sabahı çıkar yolu beklerim
Şakı **bülbül**, var uyandır yarimi
Muhabbeti can içinde saklarım
Şakı **bülbül**, var uyandır yârimi (Ali Ufkî ? : 5)

Sadece kendisi için şiir yazılan ya da türkü yakılan bazı hayvanlar vardır. Bunlardan biri de bülbüldür. Bülbüle söylenmiş anonim ürünler yanında ferdî ürünler de bulunmaktadır. Bunlar arasında Ercişli Emrah'a ait olan şiir, insanın bülbülle özdeşleşmesinin güzel bir örneğidir. Urfa'dan derlenmiş ve dil özellikleriyle eski olduğu anlaşılan anonim bir türküde, bülbülün bazı özellikleri dile getirilmektedir. Bunlar arasında, başta aşk olmak üzere çeşitli sebeplerle acı çeken insanla özdeşleşmesinin açıklaması da vardır:

Bülbülün göğsü al al olur
Gerdanda çifte hal olur
Bülbül on bir ay lal olur
Gül açılmış, gülfama gel
Bu meclis-i irfana gel

Bülbül bir küçücek kuştur

Seher ötüşü ne hoştur

Bülbül on bir ay sarhoştur

Gül açılmış, gülfama gel

Bu meclis-i irfana gel

Bülbül daldan dala seker

Göz yaşların güle döker

Bülbül on bir ay ah eder

Gül açılmış, gülfama gel

Bu meclis-i irfana gel

(Öztelli 1972: 303)

I.3. Turna

Turna, İslamiyetten önceki Türk kültürünün kutsal varlıklarından biridir. İslamî dönemde ise, bazı velîlerin donuna girdiği ve Hz. Alî'nin sesini kendisine verdiği kuş olarak kutsal olma özelliğini devam ettirmiştir. Türkülerde ve halk hikâyelerinde de haberleşme aracıdır. Gurbet eldeki âşığın sılasından haber aldığı, sılasına haber ve selam yolladığı... kuştur. Haberleşmede kullanılan kuş, bilindiği gibi güvercindir. O, sadece yazılı ve resmî bilgileri taşır. Güvercinin böyle bir görevi varken ve bu görevi gerçekten yerine getirdiği biliniyorken, haber ve selam alıp gönderme için turnanın tercih edilmesi; kısaca, bu önemli görevin turna kuşuna yüklenmesi, muhtemelen çok eski devirlerden gelen kutsallığıyla ilgilidir. Sevilenlerle selamlaşmanın ve haberleşmenin resmî boyutu yoktur, o tamamen özeldir ve büyük ölçüde duyguların ifadesidir. Yani, güvercinin taşıdığı şey, resmî bilgi; turnanın taşıdığı şey ise, duygudur. Duyguları getirip götürme görevinin turnaya verilmesi, onun daha yakın görülmesinin sonucudur. Daha önce de söylediğimiz gibi, yakınlığı ile kutsallığı arasında güçlü bir ilişki vardır.

Turna, türkülerde yâre selam söylemesi, yardan haber vermesi istenen, yaralı ve yardan ayrı olması sebebiyle de âşığın benzetilene olan kuştur. Kerem ile Aslı hikâyesinden alındığı anlaşılan bir türküdeki nakarat mısra "**Turnam** yâre selâm söyle" (Öztelli 1972: 327) şeklindedir. Başka bir türküde de, turnalara, Bağdat'taki yardan haber sorulur; ondan haber vermesi beklenir. Söz konusu türkünün ilk ve son dörtlükleri şöyledir:

Bağdat ellerinden gelen **turnalar**

Turnalar, ne haber yârdan, ne haber hey

Şimdi benim yârim gözün sürmeler

Turnalar, ne haber yârdan, ne haber

Yârimi öldürmüş, eli kan mola

Ak gerdan üstünde çifte ben mola

Doğru söyle benim yârim sağ mola

Turnalar, ne haber yârdan, ne haber (Öztelli 1972: 282)

Alî Ufkî Bey'in, gurbette bulunduğu bir sırada ne halde olduğunu memleketine bildirmek istediği dört dörtlükten oluşan bir şiiri vardır. Bunu yapmasını istediği aracı da, turnadır. Turna, burada "dert arkadaşı" durumundadır. Bu şiirin ilk dörtlüğü şöyledir:

Turna bizim yerde bizi sorana
Şimdi bir güzele kuldur diyesin
Aşkın zincirini takmış boynuna
Aşk ucundan Mecnun olmuş diyesin (Ali Ufkî ? : 39)

Başka bir türküde ise, âşık, bir avcı tarafından vurulduğu için yaralı olan turnayı kendisine benzetir. Ortak özellik, ikisinin de yaralı ve yardan ayrılmış olmasıdır. Burada, insan ile turnanın yaklaşmanın da ötesinde özdeşleştiği açıkça görülmektedir. Bu türkünün ilk ve son haneleri de şu şekildedir:

Turnam uçamamış, yolda yorulmuş
Avcı vurmuş kanadından, kırılmış
O da bencileyin yârdan ayrılmış
Ötme garip garip, ben de garibim
Ötme garip garip, gönül şen değil

İki **turna** gördüm, aklı karalı
Avcı vurmuş sağ böğründen yaralı
O da bencileyin bahtı karalı
Ötme garip garip, ben de garibim
Ötme garip garip, gönül şen değil
(Öztelli 1972: 279)

Farklı bir türküde, turna ile güvercinin karıştırıldığı görülmektedir. Başta da söylediğimiz gibi, yazılı bilgiyi güvercin taşır; haberi veya selamı turna getirip götürür. Söz konusu türküde ise, turnanın kanadının altına "nâme" sarılmak istenir ve bu istek de son hanede dile getirilir:

İNme **turnam** inme haber sorayım
Kanadın altına nâme sarayım
Nazlı sevdiğimden haber alayım
Katar katar olmuş gelir, **turnalar**
Eğrim eğrim ne hoş gelir, **turnalar**
(Öztelli 1972: 329)

Birkaç türküde de, turnadan “kendi ovasına”, “kendi iline”, “kendi çölüne” ve “kendi gölüne” inmesi istenir. Bu isteğin temelinde, sıladan haber alma arzusu kadar –açıkça söylenmemekle birlikte- uğur getireceği inancı da vardır. Çünkü, o kutsal bir kuştur. Bir Akşehir türküsünde, turnanın kendi ovalarına konması için, evlek ve sarı öküz kesildiği dile getirilir. İki defa tekrar edilen kavuştak dörtlüğü şudur:

Ufacık **durnam** kon
Evlek kestim kon
Saröküz kestim koy
Bir de bizim ovalara kon. (Öztelli 1972: 306)

Bir türkünün üç dörtlüğünün “Bizim göllere inin, **turnalar**”, “Bizim çöllere inin, **turnalar**” ve “Bizim illere inin, **turnalar**” (Öztelli 1972: 328) şeklindeki son dizelerinde de aynı istek dile getirilmiştir.

II. Türkülerdeki Bitkiler

Türkülerde adı geçen bitkiler de yine alfabetik sırasıyla şunlardır: Ardiç, armut, arpa, asma (üzüm), ayrik, ayva, badem, bakla, biber, börülce(böğrülce), buğday (bulgur), burçak, ceviz, çam, çavdar, çınar, çiğdem, darı, dut, eğrelti, elma, erik, fındık, fıstık, fidan, fesleğen, gül (gonca), hurma, ıspanak, ıtrışah, iğde, incir (yemiş), kabak, kahve, kamış (kargı, saz), karabiber, karanfil, karpuz, kavak, kavun, kendir, kereviz, kestane, keten, kızılıçık, kiraz, kişmiş, kuşburnu, lahana, lâle, lavanta, leylak, limon (ilimon), madımak, mantar, menekşe, menevşe, mersin, meşe, mısır, mişmiş(kayısı), nane, nar, nergis, nevrüz, pamuk(pambuk), pancar, pırasa, pirinç, portakal, selvi (serv, servi), semizotu, soğan, söğüt, susam, sümbül, şebboy, şeftali, tarçın(darçın), turunç, tütün, vişne, yasemin, yonca, zambak, zerdali ve zeytin.

Bu listeden de anlaşılacağı gibi, türkülerde ismi anılan bitki sayısı, hayvan sayısından fazladır.

Bitkiler; meyveler, çiçekler, meyve vermeyen ağaçlar, sebzeler ve otlardan oluşmaktadır.

II.1. Gül

Gül, türkülerde ismi en çok zikredilen bitkidir. Bazen rengiyle birlikte anılır. Tek başına kullanılabilirdiği gibi, bülbülle birlikte de kullanılabilir. Gül, divan şiirinde olduğu gibi, türkülerde de –genellikle- sevgilidir veya sevgilinin yüzüdür; bazen de yâre yollanan çiçektir. Türkülerde beyaz, kırmızı ve sarı gül söz konusu edilmektedir. Bir de “katmer gül” adı geçmektedir. Türküden anlaşılacağına göre, en güzel gül katmer güldür.

Gül, eski edebiyatımızda en güzel çiçek ya da çiçeklerin sultanı olarak kabul edilir. Türk tasavvuf edebiyatında Hz. Muhamed’in) remzi olması da, bu özelliğinden dolayıdır. Türkülerde de aynı kanaat (kabul) söz konusudur. Sevilenin güzellerin en güzeli, yani sultan olması, sultan olan güle benzetilmesinin sebebidir. Hatırlanacağı gibi, benzeyen ve benzetilen arasında bir ortaklık ya da bir benzerlik bulunması şarttır. Gül ile sevgili (sevilen) arasındaki ortaklık, ikisinin de sultan

olmasıdır. Aşağıdaki biri Bingöl biri de Erzincan türküsünden alınmış dörtlüklerde, gül ve yâr bütünleşmiş olarak karşımıza çıkar:

Kırmızı gül her dem olsa
Her dertlere derman olsa
Gülüm olsa **yârim** olsa
Padişah'tan ferman olsa
Herkes sevdiğini alsın (Öztelli 1972: 64)

Bir ay doğar Pasin'den (emmimin kızı)
Ay bulut arasından (ben nedem oy)
Öyle bir **yâr** sevmişem (emmimin kızı)
Katmer gülün hasından (ben nedem oy) (Öztelli 1972: 588)

Zaman zaman, gül yerine veya gülle birlikte “tomurcuk” tercih edilir. Tomurcuğun kullanılması, “körpe kuzu” ifadesinde olduğu gibi, sevgilinin küçüklüğünü, tazeliğini veya körpeliğini belirtmek içindir. Sadece, tomurcuk kelimesinin başına “körpe” sıfatı getirilmez. Bir türküde geçen “Benim sevdiğim **tomurcuk gülü**” (Öztelli 1972: 81) mısrası, bu anlayışın güzel bir örneğidir.

Mahallî söyleyişleri şiir dilinde kullanmasıyla tanınan divan şairi Nedim, gül-sevgili ilişkisini şöyle dile getirir:

Gülüm şöyle gülüm böyle demektir yâre mu'tâdım
Seni ey gül sever cânım ki cânâna hitâbımsın

Divan şairleri gibi, âşıklar da türkülerde sevdiklerine “gülüm” diye seslenirler. Bir Urfa türküsünde, kavuştağın ilk dizesi “Gel **gülüm** gel, di gel gel” (Öztelli 1972: 200); başka bir türkünün –yine- kavuştağının son dizesi de, “**Gülüm** de gel gel” (Öztelli 1972: 209) şeklindedir. Bu mısralardaki gül de, sevgilidir. “El uzatıp **gonca gülün** dermedim” (Öztelli 1972: 66) siteminin sebebi de, sevgiliye kavuşamamaktır. Dolayısıyla, gonca gül, bu türküde de sevilendir. Bir Bergama türküsünde ise, âşık, gülün ömrünün az olması sebebiyle yârine gül demediğini söyler. Bu söz, aslında yâre gül deme geleneğinin bir tekrarıdır:

Dere boyu saz olur (Nazirem of)
Gül açılır yaz olur
Ben yârime **gül** demem (Nazirem of)
Gülün ömrü az olur (Öztelli 1972: 171)

Daha önce söylediğimiz gibi, gül ve bülbül bir bütündür; şiirlerde, genellikle birlikte anılırlar. Gül, sevgili; bülbül ise, âşıktır. Halk şiirinin en büyük temsilcilerinden biri olan Karacaoğlan, konusu ayrılık olan bir şiirinde, bu benzetmeleri farklı bir çerçevede kullanır. Bülbül, gülsüz olmayacağı için, yâriden ayrılan âşık elini hiç bir işe uzatamaz:

Gül dikensiz bitmez imiş
Bülbül **gülsüz** ötmez imiş
İşe güce yetmez imiş
Eli yârdan ayrılanın (Öztelli 1972: 96)

Gül, sadece sevgili değildir, aynı zamanda sevgilinin yüzüdür. Yüzün güle benzetilmesi, renk ve şekil benzerliğinden dolayıdır. Gül denince akla ilk gelen, kırmızı güldür. Sevgilinin yakları “al al” tasavvur edildiği için kırmızı güle benzetilir.

*Yastığı kuş tüyünden
Bir kız sevdim köyünden*

Gül yüzünü göreyim
Ölüyorum derdinden (Öztelli 1972: 133)

*Siyah perçemlerin, **gonca yüzlerin**
Garip bülbül gibi zâr eyler beni (Öztelli 1972: 198)*

gibi örneklerde, gül ile yüz arasındaki ilişki açıkça görülmektedir.

Bunlara; gülün yâre yollanan, yârin göğsüne takılmak istenen veya sevgiliden menekşeyle birlikte takması istenen çiçek olduğunu ilave edebiliriz.

Karacaoğlan, “Gülleri var bizim güle benzemez” dizesini, bir güzelin peşine takılıp gittiği Frengistan’daki güller için söylemiştir. Çünkü, şaire göre Anadolu’nun ve memleketi Çukurova’nın gülleri çok farklıdır... Aynı kanaat, bir türküde de dile getirilmiştir. Sevgiliye “Anadolu’nun gülü” benzetmesi uygun görülmüştür. Sevgili, güllerin en güzeline benzetilir; o en güzel gül de, Anadolu gülüdür:

Bahçelerin **gülüsün**
Dalın da bülbülüsün
Boyun fidana benzer
Anadolu gülüsün (Öztelli 1972: 85)

II.2. Elma (elmalık)

Elma, türkülerde gülden sonra en fazla kullanılan bitkidir. Elmanın, pek çok türküde, “**Al elmayı** daldan al/ Daldan alma benden al/ Duydum gelin olisin/ Dur ben ölem, ondan al” örneğinden anlaşılacağı gibi, daha sonra söylenecek mısraya hazırlık amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında da, türkülerde yâre gönderilen bir hediye ve benzetilen olarak yer alır.

Bir Bolvadin türküsünde, âşık yâre soyulmuş bir elma yollar; fakat bu herkes tarafından duyulur, sonra da olanlar olur...

Bir **elma** yolladım yâre soyulmuş
O da varmış cümle âleme duyulmuş
En sonunda olacağı da bu muymuş (Öztelli 1972: 244)

Elmayı, sadece âşık sevgiliye göndermez; bazen de sevgili âşığa gönderir. Kızın erkeğe elma göndermesi, o erkekte gönlünün olduğunu gösterir. -Tespitimize göre- yalnız bir türküde geçse de, bu davranış, elmanın kullanımıyla ilgili farklı bir örnektir:

Ne hoş **alma** gönderir
Mayhoş **alma** gönderir
O kız ki damda yatar
O kız ki cilve satar
O kızın gönlü de sevmiş
Bana **alma** gönderir (Öztelli 1972: 267)

Elma, rengi dolayısıyla yanağın benzetilene olarak da kullanılır. Yanak, doğal olarak sevgilininidir. Zara’dan derlenen ve “Sabah güneşi doğmuş/ Boyalı konaklara/ Yâr bizi davet etmiş/ **Elmalı** yanaklara” şeklinde başlayan türkü, bu benzetmenin bir örneğidir. Ancak, Cahit Öztelli’nin “Beşik Türküleri Ninniler” başlıklı bölümde verdiği bir örnekte, beşikte yatan –kız- çocuğun yanakları da elmaya, misket elmasına benzetilmiştir. Bu kullanım, “elma yanak” ifadesinin, “kültür kalıpları”ndan biri olduğunu göstermektedir:

Yanakları misket elması
Çenesi de bülbül yuvası
Ağzı şeker hokkası
Burnu kâbe hurması (Öztelli 1972: 405)

II.3. Selvi

Divan şiiri gibi halk şiiri ve türkülerde adı çok anılan bitkilerden biri de, selvidir. Selvi yanında servi ve serv şeklinde de geçer. Selvi, ince ve uzun bir ağaçtır. Aynı zamanda düzdür. Bu özellikleriyle, sevgilinin ya da bir güzelin boyu için düşünülen metaforlar arasında önemli bir yere sahiptir. Selvi, Köroğlu’nun konuştuğu, dertleştiği ve “**Selvi** ağacı, senin Maral’ın hanı” (Öztelli 1972: 311) şeklindeki nakarat mısra ile, ona maralını, yani sevgilisini sorduğu ve ondan ısrarla

cevap beklediği ağaçtır. Bu ağaç, zaman zaman sadece boyu veya yüksekliği dolayısıyla, çınarla birlikte de kullanılır.

Şu karşıda bir kız gördüm
Boyu selvi dala benzer (Öztelli 1972: 97)

gibi, selvinin güzellerin boyu için benzetilen olarak düşünüldüğü örnekler bir hayli fazladır. Güzellerden biri olan yârin boyu da selvi teşbihiyle ifade edilir:

Karanfil oylum oylum
Geliyor **selvi boylum**
Selvi boylum gelirse
Şen olur deli gönlüm (Öztelli 1972: 335)

Evleri önünde akan pınarım
Nerede, gelmedi **selvi** çınarım
Yârimden ayrıldım ona yanarım (Öztelli 1972: 590)

Ağıtlarda, ölen yiğit de selviye benzetilir. Ağıt, bazen ölen yiğidin dilinden verilir. Ölen yiğit de, kendisini selviye benzetir. Bu benzetmeden, uzun boyluluk ile yiğitlik arasında ilişki kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu kullanımla ilgili iki örnek de şöyledir:

Maraş'ın önünde bir sürü koyun
Eşildi mezarım, ılıdı suyum
Kefene sığmıyor şu **selvi boyum**
Bize mesken oldu Maraş illeri (Öztelli 1972: 444)

Cenazem yattı da **selvi** dal gibi
Tenimi soydular sırma tel gibi
Mezara girincek oldum el gibi (Öztelli 1972: 429)

Sonuç

Türkülerde ismi geçen hayvan ve bitkileri için kesin bir sayı veya bir oran vermek, elbette mümkün değildir. Ancak, bitki sayısının hayvan sayısından fazla ve hayvan sayısının bitki sayısının üçte ikisi kadar olduğunu söyleyebiliriz. Bitkiler, yerleşik hayat tarzının ürünü ya da sembolü olduğu için, bu oran şaşırtıcı değildir. Çünkü, türküler tamamen yerleşik hayat tarzının ürünleridir. Hatta, türkülerdeki hayvan sembolizmi ile, halk ve âşıkların göçebe ya da yarı göçebe hayat tarzının hatıralarını canlı tutmak istediklerini düşünmek bile mümkündür.

Çalışmamız sırasında bazı güzellik unsurlarını ifade etmek üzere kullanılan, ancak yaygınlaşamayan ya da yaygınlaştırılmayan bitkilerin varlığı dikkatimizi çekti. Bunlardan biri, **kargı kamıştı**. Karacaoğlan'da geçen kargı kamış, güzellerin boyunu anlatmak için kullanılmıştır. Bir başkası da, **börülce**dir. Tam orta yeri siyah olan börülce, "börülce gözlü" ifadesinden de anlaşılacağı gibi, gözün benzetilenlerinden biridir. Boy ve gözle ilgili bu teşbih ögesinin yaygınlaşmamış olması, kanaatimizce, özellikle halk şiiri için bir kayıp olmuştur. Âşıklarımızın, bundan sonra yazacakları şiirlerde bunları ve benzerlerini kullanmamaları için bir sebep yoktur. Bu konuda yapılması gereken şey, millîlik özelliği en fazla olan türkülerdeki hayvan ve bitkileri, tek tek ve bütün kullanımlarıyla incelemektir. Biz, bu çalışmamızı, Cahit Öztelli'nin "Evlerinin Önü" adlı eseriyle ve yalnızca üçer örneği incelemekle sınırlandırdık. Temennimiz, yapabildiğimiz incelemenin, bundan sonra daha çok kaynak üzerinde yapılacak inceleme çalışmalarına model olarak katkıda bulunmasıdır.

KAYNAKLAR

- Köprülü, Fuad (2004). *Saz Şairleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztelli, Cahit (1972). *Evlerinin Önü*. İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Ali Ufkî (?). Çev. Muammer Uludemir. *Mecmuâ-i Saz ü Söz*. ? . ?.